

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ ЗАСАДИ ГАРМОНІЗАЦІЇ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ

УДК 37.0

ЕНАКТИВИЗМ ЯК КОНСТРУКТИВІСТСЬКА ОСНОВА ДИДАКТИКИ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Денис Александров

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотації:

З позицій сучасного епістемологічного конструктивізму аргументується тісний зв'язок когнітивної діяльності молодого фахівця з визначенням «локалів» його професійних інтересів, що тлумачаться в межах проективно-конструктивного відношення суб'єкта до освітнього середовища. Конструктивістська методологія в межах неklasичної філософії активно використовує поняття «енактивізм» (enactivity), яке поєднує проекцію культурно детермінованих схем пізнавальної діяльності та онтологічну реальність реалізації власних освітніх інтересів особистості. З позицій енактивізму розкривається механізм «констеляції» освітніх інтересів суб'єкта.

Александров Денис. Энактивизм как конструктивистское основание дидактики современной высшей школы.

С позиций современного эпистемологического конструктивизма аргументируется тесная связь когнитивной деятельности молодого специалиста с определением «локалов» его профессиональных интересов, которые понимаются в пределах проективно-конструктивного отношения субъекта к образовательной среде. Конструктивистская методология в рамках неклассической философии активно применяет понятие «энактивизм» (enactivity), которое объединяет в себе проекцию культурно детерминированных схем познавательной деятельности и онтологическую реальность реализации собственных образовательных интересов личности. С позиций энактивизма раскрывается механизм «констелляции» образовательных интересов субъекта.

Aleksandrov Denys. Enactivism as a constructive foundation of modern higher school didactics.

Based on the positions of modern epistemological constructivism the article gives reasons for close links of a young specialist's cognitive activity with the determination of "locals" in his/her professional interests. The latter is understood within the limits of project-constructive attitude of the subject toward an educational environment. The methodology of constructivism within the limits of non-classical philosophy actively applies the concept of enactivism which combines in itself the projection of the culturally determined schemes of cognitive activity and ontological reality of the personality's realization of his/her own educational interests. From positions of enactivism the author opens up the mechanism of constellation of the subject's educational interests.

Ключові слова:

конструктивізм, енактивізм, самоорганізація, освітній простір, когнітивний агент.

конструктивизм, энактивизм, самоорганизация, образовательное пространство, когнитивный агент.

constructivism, enactivism, self-organization, educational space, cognizing agent.

Освітній простір сучасності з процесами підвищеної селективності, акумуляції, виснаження, диверсифікації доволі неоднозначно впливає на ціннісний світ студентства, ускладнюючи вироблення особистісних світоглядних і професійних засад, морального стрижня й власної життєвої позиції. В освітній ситуації up-to-date виникає розрив між усвідомленими професійними ідеалами й пропонованими орієнтирами, які зводяться, головним чином, до технології успіху. Згідно з Г. Матураною, повноцінне самоусвідомлене життя людини в наш час стає неможливим без органічного поєднання духовних і матеріальних прагнень, тоді як крен у той чи інший бік, зрештою, негативно позначається на житті конкретної особистості й суспільства загалом [7, с. 96].

Сучасні філософські дослідження методологічних засад освіти все більше тяжіють до холистичного, інтегрального, цілісного погляду на інтереси суб'єктів освітнього простору. В руслі конструктивістських орієнтацій, що набули популярності останніми роками, енактивістський підхід (від англ. enactivity – «вдіяння» людини в середовище) за своєю методологічною спрямованістю виводить інтереси особистості за межі жорсткої дихотомії об'єкта й суб'єкта, справедливо вказуючи на їх взаємний детермінантний зв'язок, де важко провести демаркаційну лінію: що визначається одним, а що – іншим.

З позиції сучасного філософського конструктивізму, будь-яке пізнання енактивне, адже здійснюється в дії й через дію. Як зазначає О. Князева, пізнавальна активність створює й саме навколишнє щодо когнітивного агента

середовище – у сенсі відбору, «вирізання» когнітивним агентом зі світу саме й лише того, що відповідає його когнітивним здібностям і настановам [3].

Взаємозв'язок «суб'єкт – об'єкт» розглядається як такий, у якому суб'єкт пізнання зі своїми настановами, інтересами й ментальними схемами конструює навколишнє соціальне середовище, так би мовити, «ударяючи по клавішах можливого», висікаючи нові форми, пробуджуючи світ до нового життя, вмикаючи механізм запуску процесів самоорганізації. У «вдіянні» приховано багато сенсів, зокрема й енактивність пізнання, і конструювання у процесі пізнання, і структурне з'єднання, і циклічна детермінація когнітивного агента, і середовища його активності. Такий підхід має багато спільного з синергетикою, адже зумовлені внутрішніми якостями відкритих нелінійних середовищ набори структур-атракторів виявляються гігантськими резервуарами можливостей (із хаосу й дезорганізації виникає самоорганізована структура).

Енактивізм має багато спільного з посткласичним неадетермінізмом, оскільки також ґрунтується на принципі, що виправдовує нелінійність розвитку світу, брак зовнішніх щодо акторів детермінант поведінки, природність випадковості й непередбачуваності. Для розуміння сутності енактивістського ставлення людини до світу доволі вдалою є метафора танцю, яку запропонував Х. фон Фьорстер. Сучасне пізнання світу й активної діяльності людини в ньому – це парний танок людини зі світом з різноманітними партнерами, у якому веде то один, то інший партнер, при цьому вони обидва безперервно розкриваються й розвиваються. Отже, неподільність свідомості суб'єкта й потенціалу навколишнього середовища, що фактично формують єдине ціле, є загальним проявом холистичних тенденцій сучасного конструктивізму.

Серед наукових праць, де якнайповніше розкриваються загальнотеоретичні основи енактивізму, слід назвати дослідження Е. Томпсона, Е. Роша, Е. Телена, К. Касторіадіса, А. Ное. Найбільш вагомий внесок у розвиток концепції енактивізму зробив Ф. Варела (90-ті рр. ХХ ст.). Ця концепція багато в чому базується на ідеях теорії автопоезису, де мобілізація своїх внутрішніх сил у пізнанні самого себе, в організації власної діяльності й свого соціального середовища трактується як спосіб самоконструювання, самовизначення.

Енактивізм розвиває й наповнює новим змістом похідне від засновника еволюційної епістемології К. Лоренца уявлення, що життя

є тотожним пізнанню («life is cognition»). У цьому сенсі будь-яка пізнавальна активність студентів спрямовується на виявлення того, чого бракує, і побудувати цілісну систему знання, наскільки вона в цей історичний момент можлива. У рамках концепції енактивізму суб'єкт пізнання (або когнітивний агент) розглядається як активний та інтерактивний: він активно «вбудовується» в середовище, його когнітивна активність реалізується за допомогою його «вдіяння» в освітній осередок.

Хоча енактивізм також розвивається в руслі ідей, висунутих Дж. Гібсоном (екологічна теорія сприйняття), він несе в собі деякі істотні доповнення й розширення, що виходять за межі виняткових механізмів сприйняття. Енактивізм підхоплює деякі положення кібернетики другого порядку Х. фон Фьорстера, теорії особових конструктів Дж. Келлі, радикального конструктивізму Е. фон Глазерсфельда, теорії бесіди Г. Паска, центральними в яких є положення про «конструювання знання» та «інтеракційний зв'язок» суб'єктів, що взаємодіють.

Концепція енактивізму спирається на такі трансдисциплінарні галузі знання: еволюційна епістемологія Ф. Вукевича, теорія автопоетичних систем (Ф. Варела, У. Матурана, Н. Луман та ін.), теорія складних адаптивних систем (С. Кауфман, Дж. Холланд та ін.), теорія критичності (П. Бак), антропологія Г. Бейтсона. Як передвісник сучасного енактивізму неодноразово в зазначених працях згадується й класик німецької філософії І. Кант, який свого часу писав, що «досвід – це конструкція, організація суб'єктом матеріалу чуттєвості (відчуттів), за допомогою апріорних форм плотського споглядання й апріорних категорій розуму» [2, с. 151]. Саме конструкти свідомості, на думку філософа, оформлюють досвід, причому те, що недоступне індивідуальній свідомості, є предметом діяльності свідомості трансцендентального суб'єкта.

Методичною особливістю філософії енактивізму є реалізація так званого «пробуджувального навчання». Сьогодні вища освіта вже не є естафетною паличкою від одного суб'єкта до іншого, а пов'язана зі створенням умов, за яких стають можливими процеси породження знань самими студентами в процесі активної освітньо-виховної діяльності. Студент розглядається не як «посудина», яку потрібно наповнити знаннями, а як «факел», що слід запалити й створити необхідні умови для його яскравого «розгорання». Отже, філософія енактивізму намагається відтворити нелінійну ситуацію відкритого діалогу, прямого й зворотного зв'язку, так би мовити,

«солідаристської освітньої пригоди», де суб'єкти освітнього простору працюють у єдиному темпоритмі, формулюють проблеми для спільного дослідження, отримують не стільки «знаю, що», скільки «знаю, як» (Know-How).

У контексті сучасного освітнього конструктивізму висувається завдання – збагатити ментальні світи студентства, розкрити їх культурні горизонти й світоглядні засади. Вирішальна роль належить саме активному суб'єкту пізнання, настановам його свідомості й ціннісним уподобанням в обранні можливих шляхів розвитку в стані кризи сучасного суспільства. Усвідомлення множинності шляхів і тенденцій, наявність альтернатив безпосередньо пов'язані з визнанням можливості покращення світу, поєднання пошуку істини з пошуком власного блага.

Трансдисциплінарність слугує основою філософії енактивізму та є її специфікою. Трансдисциплінарність характеризує такий доробок, який іде фактично «через», «крізь» предметні кордони багатьох дисциплін, виходячи за межі кожної з них, хоча зберігається ідея обміну й кооперації базових знань, унаслідок чого міждисциплінарні взаємини стають більш органічними. Принцип топологічного, енактивістського поєднання інформаційних потоків у складну еkleктичну цілісність визначається необхідністю прискорення темпів розвитку студентства, доторкнувшись до перевірених часом і перспективних культурних атракторів. Студентство отримує можливість навчитися діяти відповідно до настанов східної або західної свідомості: «піддатися течії, щоб перемогти», або «перемагати за будь-яких умов, незважаючи ні на що». Енактивістський підхід насамперед слугує для того, щоб суб'єкт мав можливість встановити контроль над тим, що він сприймає та, зрештою, відтворює у своїй діяльності, а також елімінувати негативні відхилення ззовні.

У філософії енактивізму також реалізовано принцип повторного введення суб'єкта пізнання в процес пізнання й освітньої діяльності. На початку ХХ ст. французький філософ і соціолог Едгар Морен справедливо зазначив, що «дзеркального» пізнання дійсності фактично немає, оскільки пізнання є завжди «перекладом» і «конструюванням» суб'єкта, який сприймає та мислить. Ми погоджуємося з ученим, що фактично немає пізнання без самопізнання, немає спостереження без самоспостереження.

Філософські підвалини енактивістської освіти пов'язані з розкриттям протиріч і антиномій, які стають сигналом зіткнення з глибинами реального. Це стимулює в студентства розвиток мислення про складне

й мислення в складності. Мислення про складне необхідне для пізнання багаторівневих процесів входження суб'єкта в середовище, холистичного сприйняття професійного становлення з різноманітними напрямками, розуміння власних інтересів як внутрішнього координатора вчинків. Мислення в складності передбачає пізнання багатства сенсів, якими сповнений простір самопізнання, з ієрархією цілей, емерджентністю, еволюційністю освітніх процесів.

Сьогодні у філософії енактивізму тривають активні дискусії стосовно екології розуму й екології пізнання. Когнітивна ніша в просторі пізнання є, так би мовити, аналогом «екологічної ніші» в біологічному середовищі. Філософія енактивізму в дидактиці вищої школи ґрунтується на принципі екології ідей, способі їх співіснування. Ідеї знаходять шляхи інтеграції і трансформації: перші спонтанно народжуються, другі стабільно функціонують, виправдовуючи своє місце й правильність, треті змінюються, залишаючи місце для інших ідей, четверті губляться або, навпаки, входять до скарбниці людської культури.

Методологічні основи філософії енактивізму допомагають студентові обрати власні координати професійного розвитку, краще усвідомити власну життєву позицію. Адже пізнавальна активність створює й саме зовнішнє щодо когнітивного агента середовище – у сенсі відбору, селекції суб'єктом з освітнього простору того, що, зрештою, визначає його здібності й настанови. Думка П. Валері – «творець – це той, хто твориться» – підтверджується свідомим прагненням бути творцем своєї долі, культурно збагачує й ментально оновлює людину.

З погляду Де Джемелера й Ді Паоло, енактивістський простір особистісного самовизначення стирає жорстку дихотомію між збереженням ідентичності особистості та її зміною для продовження подальшого існування в мінливому освітньому просторі, дає змогу поєднати зовнішній контроль і саморегуляцію, а також через партиципаційне виробництво нових сенсів в інтерсуб'єктивності зменшує дихотомію власного мікросвіту й освітнього середовища загалом [5, с. 98].

У сучасну епоху медійності постмодерністське тлумачення студентського професійного самовизначення так і залишилося б лише теоретичним надбанням, якби не активний розвиток технологій проектування масової свідомості й створення окремої соціомедійної реальності. Орієнтація на спорадичність, мінливість, атомічність, текстуальність як інструментарій світопроектного конструювання в наш час стала політично й економічно виправданою. Масова культура споживання

й виборча затребуваність ідей ряду західних інтелектуалів ілюструє, що саме приносить визнання й славу й куди слід рухатися, визначаючи й регулюючи інтерес до певних ідей, обираючи потрібне й відсікаючи непотрібне. Студентство активно залучається до цих процесів, адже рух великих інформаційних масивів вимагає скорочення обмежень, більшої свободи й права на оновлення, що психологічно відповідає молодіжному сприйняттю дійсності.

Можливість необмежено продукувати й передавати інформацію вплинула на когнітивістські орієнтовану свідомість молоді, дала змогу видозмінювати вектор своїх інтересів, легітимуючи в соціальному середовищі постійну зміну пріоритетів споживання. У цьому контексті особливий аналітичної ваги набуває ідея, що прагнення особистості зміцнити (або змінити) своє становище за допомогою потенційних засобів задає в локальному освітньому середовищі визначені «констеляції інтересів». Так, вага комунікативного й культурного контексту спрямовує поштовх до ієрархічності й взаємозумовленості низки особистісних інтересів, що відтворюють ці констеляції.

Зауважимо, що в науковий обіг поняття «констеляція інтересів» на початку ХХ ст. увів німецький дослідник М. Вебер. В авторському тлумаченні воно позначає взаємне розташування й взаємодію інтересів, прагнень, орієнтацій: «Узагальнено зміст констеляції інтересів можна суто формально визначити так, як це вже багато разів визначалося, а саме: окремий індивід вважає, що він може розраховувати на спільно прийнятий за допомогою усупільненого об'єднання характер дій іншого або інших і що в його інтересах цілком орієнтувати на це свої дії» [1, с. 485].

Починаючи з М. Вебера, термін «констеляція інтересів» використовується на позначення ситуації вивільнення інтерсуб'єктивного процесу, в якому орієнтації на професійне самовизначення й самовираження скупчуються разом і стають потенційно готовими до дії. Констеляцію інтересів розуміють здебільшого як раціональний вибір суб'єкта, а не як стала настанова соціокультурної системи. Це, з одного боку, постулює, що інтереси самовизначення не об'єктивні як продукти соціальної взаємодії та соціальної структури, а з іншого – не заперечує того, що освітнє середовище створює умови, у яких ці інтереси виникають і реалізуються [1, с. 484]. Філософія енактивізму трактує інтереси як комплекси, сформовані за певними правилами й просторово-часовими характеристиками, в яких особистісне самовизначення виявляється як прагнення особи до певних ресурсів, цінностей, зв'язків, норм у заданій системі прерференцій.

Питання енактивістського самовизначення особистості й констеляції інтересів усе активніше розглядається в контексті аналізу соціальної практики й усе частіше витісняється з контексту соціальної структури. Поняття «самовизначення» все частіше стає інструментом опису подолання обмежень і використовується для пояснення рамок активності суб'єктів, тоді як поняття «практика» ілюструє процес соціального розвитку в межах, що визначають масштаби активності однієї особистості щодо іншої [9, с. 360].

Визнання автономії освітянських полів зумовлює те, що самовизначення особистості формується переважно в ході інтеракції як співвідношення сил і дій усередині констеляцій інтересів, тоді як їх об'єктивна доцільність є не завжди очевидною. Іншими словами, енактивізм особистості розуміють як контури активності, які відокремлюють один рівень соціальної взаємодії від іншого, відображають, наскільки інтереси одного суб'єкта обмежені соціальною практикою іншого. Це пояснює, чому характерною межею нових освітянських практик визнається не стільки переважна орієнтація на вподобання суб'єкта, скільки розуміння їх замкнутості в певному констеляційному вимірі. Як і раніше, особистісне самовизначення є вектором суб'єкта з його «нестійкою позицією і стратегією, що змінюються через безперервні й численні впливи» [4, с. 125].

З одного боку, особистість перебуває в постійному пошуку оптимальних, по можливості менш витратних способів активності, а з іншого – її самоорганізація визнається елементом соціального простору, якому властиві логіка панування й зумовлюваний характер. Синтез цих ідей можливий у процесі реалізації інтересів як прояву здатності суспільства конструювати себе, самовідтворюватися, виходячи зі сталих культурних практик та актуальних потреб і цілей його суб'єктів [6, с. 169].

Згідно з цим підходом зазначають змін і етичні принципи людської діяльності. Етика, з позицій енактивізму, не має нічого спільного з виявленням правильного й неправильного, справедливого й несправедливого, належного й помилкового, із вказівкою на те, «що я повинен робити?». Натомість суб'єкт, виходячи з власних цілей і цінностей, вирішує сам, що він може зробити, що бажано здійснити, глибоко розуміючи власну відповідальність за майбутній результат. Тільки на підставі особистої відповідальності може будуватися стійке ціле, що самоорганізовується в мікросоціумі й у глобальному масштабі, у межах, що включають тільки себе як творця (і критика

в одній особі), або загалом у науковому співтоваристві.

Отже, особистісне й професійне самовизначення в контексті енактивізму не зводиться до позиції студентства в освітній системі, а навпаки, бачиться процесом і результатом стосунків між різними акторами освітнього простору, що відтворюють і оновлюють соціокультурні практики у своїх

прагненнях та інтересах. Оскільки особистість зі своїми настановами, цілями, потребами й накопиченими ментальними конструктами створює власне референтне освітнє середовище, орієнтуючись на наявні можливості, то енактивістське «вдяння» як синтез потреб і потенцій розвитку виступає механізмом запуску процесів самовизначення й самоорганізації.

Список використаних джерел

1. Вебер М. О некоторых категориях понимающей социологии / Макс Вебер // Западно-европейская социология XIX – начала XX веков. — М. : Международный университет бизнеса и управления, 1996. — 520 с.
2. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. с нем. Н. Лосского ; под. ред. Ц. Г. Арзаканяна и М. И. Иткиным. — М. : Эксмо, 2007. — 736 с.
3. Князева Е. Н. Энактивизм: Концептуальный поворот в эпистемологии // Вопросы философии. — 2013. — № 10. — С. 91—104.
4. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / Ален Турен. — М. : Научный мир, 1998. — 204 с.
5. De Jaegler H. Enacting Intersubjectivity: A Cognitive and Social Perspective on the Study of interactions / De Jaegler H., Di Paolo E. — Lancaster : Gazell books Service Ltd. — 2008. — Vol. 10. — 261 p.
6. Kauffman S. At Home in the Universe. The Search for Laws of Self-organization and Complexity / S. Kauffman. — London, 1995. — 282 p.
7. Maturana H. R. Self-consciousness: How? When? Where? / H. R. Maturana // Constructivist Foundations. — 2006. — Vol. 1. — № 3. — P. 91—102.
8. Thompson E. Sensorimotor Subjectivity and the Enactive Approach to Experience / E. Thompson // Phenomenology and the Cognitive Sciences. — 2005. — Vol. 4. — P. 407—427.
9. Torrance S. In Search of the Enactive : Introduction to Special Issue on Enactive Experience / S. Torrance // Phenomenology and the Cognitive Sciences. — 2006. — Vol. 4(4). — P. 357—368.

Відомості про автора:

Александров Денис Валентинович
daleksandrov2004@mail.ru
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл.,
72312, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i8.1453>

Надійшла до редакції: 23.04.2016 р.
Прийнята до друку: 10.06.2016 р.

References

1. Weber, M. (1996). *On Some Categories of Understanding Sociology*. In : Western-European Sociology of XIX — early XX centuries. Moscow : International University of Business and Management [in Russian].
2. Kant, I. (2007). *Critique of Pure Reason*. Tran. from German by N. Lossky. Ed. by Ts. G. Arzakanian and M. I. Itkinym. Moscow : Eksmo [in Russian].
3. Kniازهva, Ye. N. (2013). Enactivism : A Conceptual Turn in Epistemology. *Voprosy filosofii*. 10, 91—104 [in Russian].
4. Touraine, A. (1998). *Returning of an Acting Man. An Essay on Sociology*. Moscow : Nauchnyi mir [in Russian].
5. De Jaegler, H., Di Paolo, E. (2008). *Enacting Intersubjectivity : A Cognitive and Social Perspective on the Study of interactions*. Vol. 10. Lancaster : Gazell books Service Ltd [in English].
6. Kauffman, S. (1995). *At Home in the Universe. The Search for Laws of Self-organization and Complexity*. London [in English].
7. Maturana, H. R. (2006). Self-consciousness : How? When? Where? *Constructivist Foundations*, Vol. 1. 3, 91—102 [in English].
8. Thompson, E. (2005). Sensorimotor Subjectivity and the Enactive Approach to Experience. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 4. 407—427 [in English].
9. Torrance, S. (2006). In Search of the Enactive : Introduction to Special Issue on Enactive Experience. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*. Vol. 4 (4). 357—368 [in English].

Information about the author:

Aleksandrov Denys Valentynovych
daleksandrov2004@mail.ru
Melitopol Bohdan Khmelnytsky
State Pedagogical University,
20 Hetmans'ka Street, Melitopol, Zaporizhya region,
72312, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i8.1453>

Received at the editors' office: 23.04.2016.
Accepted for publishing: 10.06.2016.